

АСПЕКТИ НА ПАДЕЖНОСТТА¹
(върху материал от полския език)

Димитрина Хамзе
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ASPECTS OF CASE IN POLISH

Dimitrina Hamze
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The key ideas centred on the category „case“ amount most generally to three points: first – the significance of a given „case“ differs from that of all the other cases within the system; second – the category „case“ takes actively part in the syntactic organization of the whole sentence, and third – the construction of the scene the speaker chooses determines to a certain degree the case i.e. a constellation of semantic and pragmatic factors interfere. Tailoring the scene supposes a creative asymmetry between „deep“ and „superficial“ case. It turns out that several „superficial cases“ correspond to one „deep case“, while one and the same „superficial“ form implies several „deep“ equivalents. This disproportion is particularly fruitful as regards literature.

Key words: case, semantics, cognitive, space, conceptualisation, classification

Категорията падеж не отскоро привлича вниманието на широк кръг учени: лингвисти в най-общ аспект, граматисти, семантици, логици, теоретици на превода, философи и психолози. За нея има богата научна литература и все пак остават много отворени въпроси и широко поле за анализи, идейни находки, нови теоретични предложения и изследователски перспективи. Актуалността и динамиката на категорията както в диахронен, така и в синхронен план представляват не-

¹ Chciałabym wyrazić najserdeczniejsze podziękowania Fundacji Popierania Nauki „Kasa im. Józefa Mianowskiego“ za bezcenne wsparcie finansowe w ramach przyznanego mi trzymiesięcznego stypendium w uroczym Krakowie, które umożliwiło mi przeprowadzenie owocnych badań naukowych.

устойчиво изкушение за специалистите. Нашата скромна амбиция е да хвърлим известна светлина върху някои недооценени семантични аспекти на категорията, да излъчим нейния таксономичен инвариант, както и прототипите на отделните подкатегории. Поради неизбежните изисквания за съблюдаване на максималния брой страници в настоящата статия ще разгледаме категорията от идейно-теоретична гледна точка, черпейки доказателствен материал предимно от полския език. Едно сравнително или контрастно изследване върху славянските и неславянските езици би било без съмнение изключително плодотворно, но с обем, не по-малък от солидна монография.

1. Трудностите, пред които се изправят специалистите, ангажирани в сондажа на категорията падеж, са свързани предимно с нейния хетерогенен характер – вътрешната разнородност на значенията в обхвата на отделната падежна подкатегория и същевременно нейната интуитивно долавяна кохерентност и обособеност на фона на останалите подкатегории. Изследователите, предимно граматисти, твърде често се задоволяват само с предлагане на списъци, илюстриращи отделните падежни употреби, без да обръщат достатъчно внимание на тяхната генеалогия и мотивация. Още по-малко пък някой се наема да прогнозира и очертава бъдещи тенденции в развитието на падежността. Прикачваните семантични етикети обикновено са доста произволни и не дават ясна картина нито за вътрешната консолидация на значенията, нито за общата падежна структура като цяло.

1.1. Една от невралгичните точки в дискусиите около категорията падеж визира *достатъчното основание за идентификация и квалификация на падежността*. Според някои то е само флективната форма на думите, а според други към нея трябва да се добавят и предлозите. Отделни автори смятат, че падежността е универсална категория, изразяваща по различен (включително и само аналитичен) начин семантико-синтактични отношения във всички езици, но съществува мнение, че тя е привилегия само на т.нар. синтетични (флективни) езици. В знаменитото си изследване в две части „Опит за теория на падежите“ Зджислав Кемпф изтъква епохалните, както той ги нарича, концепции, които се открояват със своята задълбоченост и съдействат за изграждането на стройна падежна теория (Кемпф 1978: 5). Това са приносните становища на:

1) А. Бернарди, който през 1805 г. излиза със „сензационното“ твърдение, че предлозите изпълняват същата функция като падежните окончания (Бернарди 1805). Простата наглед теза на Бернарди, че падежни функтори са освен окончанията и предлозите, се оказва твърде

плодоносна. Той забелязва, че предлозите изразяват падежните отношения (стойности) дори по-прецизно от окончанията, които в нашия езиков ареал са значително по-малко на брой. В славянските езици напр. падежите, изразявани чрез окончания, са само 6, ако се оспори падежният статут на *wołacz* (звателен падеж), а предлозите са около 20.

2) А. Норийн, който въвежда понятията *морфологичен падеж* (за флективните езици), наречен от него *casus* и *семантичен*, респективно *функционален падеж* – *status*, който се изразява с други езикови средства, различни от окончанията. От шведски език Норийн извлича огромно множество предложни падежи (статуси) – около 74 на брой, без да се вземат предвид темпоралните отношения, които са по същество чисто пространствени. Според шведския лингвист не всички са езикови конструкции. Те представляват по-скоро логични образувания, които нямат свои езикови индекси (Норийн 1903). Като отделен *status* Норийн класифицира т.нар. *partitivus* (падеж, означаващ част, отделена от цялото, напр. *en gren av trädets* (швед.) ‘gałąź dzewa’, и т. нар. *separativus*, когато частта вече е отделена от цялото: *huden av kreaturet* (швед.) ‘skóra zwierzęcia’ (прим. по Кемпф 1978: 12).

3) Л. Йелмслев, който пренася изследванията от ограничената територия, „култивирана“ от индоевропейското (съпоставително) езиковознание, на терена на различни световни езикови системи, като напр. полифлективните кавказки езици. Датският структуралист въвежда в своята теория за падежа понятието *измерения* (*dimensions*), нещо изключително важно за пространствената таксономичност (която ще се опитаме да защитим) на анализираната семантична категория.

Очевидно пространствената съотнесеност в падежните връзки надделява и сякаш изземва или всмуква маргиналните семантични диференциации. Междупадежната интерференция, еластичност и субститутивност откроява условността, относителността и колебливостта на падежната идентичност и дистрибуция, както и нуждата от преразпределение на съществуващата падежна система.

4) В. Хумболт, който въвежда в теорията за падежите понятието *словоред* и обособява четири типа езици: флективни, аглутинативни, позиционни и инкорпоративни. Словоредът се намесва при езиците от последния тип. Най-голям е броят на езиците, в които падежите се изразяват чрез окончания или спомагателни (служебни) думи, по-малко са тези с позиционните падежи (китайско-тибетските езици) и най-скромно е присъствието на езиците, в които *контекстът* е основен фактор за падежна класификация (малгашки език, отчасти китайски,

японски и някои специфични, изолирани индоевропейски форми) (Хумболт, цит. по Кемпф 1978: 6).

1.2. Двудялбата на падежите на *локални (пространствени)* и *логични* (наричани от някои автори *граматични*) не допринася особено за проясняване на картината въпреки възникването в по-ново време на две самостоятелни школи – *локалисти* и *антилокалисти*. Повечето от падежите, изразявани чрез предлози като ‘na’, ‘nad’, ‘pod’, ‘przed’, ‘za’, ‘w’, се квалифицират като пространствени, а тези, които изразяват много близки отношения между два предмета А и В, като *dopełniacz* (родителен падеж), *biernik* (винителен падеж), *celownik* (дателен падеж) и *narzędnik* (творителен падеж), се определят като логични. Това означава, че логичната спойка между предметите при определени падежи е лишена от идеята за пространственост и че експонира някакви чисти, идеални отношения. Изкуствената опозиция противопоставя неоснователно падежи (от горепосочените два типа), които очевидно имат обща семантична платформа и това е именно пространствеността. Варирането на дистанцията между предметите като главен падежогенериращ фактор не отменя, а потвърждава тяхната конвергентност именно чрез пространствения ориентир, който за падежите се оказва единственото свързващо макросемантично звено.

Многобройните синкретизми (всъщност няма лексема с различни форми във всички падежни позиции), почти абсолютни при полските лексеми *pani*, *gospodyni*, и абсолютни при думите от латински или друг чужд произход *muzeum*, *zoo*, *kilo*, свидетелстват за тенденцията към ограничаване на предимствено флективния падежен маркер и към налагане на аналитичния предложно-флективен или само предложен модел, който релефно откроява пространствената конфигурация на падежните отношения.

1.3. Логическата концепция е оборима по две причини: 1) Самата логика не е лишена от семантика, а е едновременно нейно директно превъплъщение и резултат; 2) Антиномичният замисъл, т.е. идеята за противопоставяне на двете концепции по пространствен критерий, е неубедителен, тъй като близките отношения между два предмета, изразени чрез посочените по-горе падежи, не опровергават, а доказват значимостта на пространствения фактор и при двата падежни типа. Всички падежи са колкото пространствени, толкова и логични; 3) Логическата концепция (синоним на граматичната) формализира (механизира) падежната основателност, пренебрегвайки ролята на семантиката в падежогенезата и същевременно игнорирайки факта, че всеки „строителен елемент“ (всяка морфема) има своя семантична моти-

вация. Привържениците на тази концепция се задоволяват с изреждане на отделните падежни употреби и с доста произволно прикачване на семантични етикети, които внасят единствено объркване, вместо да представят обхватна картина на вътрешната кохезия на падежната структура като цяло. Те не обясняват защо често една и съща семантична функция се изпълнява от две или три подкатегории на падежната система, напр. *mianownik* (именителен падеж), *biernik* (винителен падеж), *celownik* (дателен падеж). Представителите на другото направление в тълкуването на падежността търсят *семантичен инвариант* – общо за всички употреби значение. Търсенията се разпределят в две посоки: 1) система от семантични показатели, предложена от Р. Якобсон (Якобсон 1936); 2) различни варианти на локалистичната теория. Типичен представител на тази теория е З. Кемпф. Семантичният инвариант е решително по-надеждна изследователска стратегия, но трябва да се доработва и прецизира, за да не се затвърди като прекалено абстрактен и негоден да послужи като удобно средство за дескриптивен анализ. Освен това едно твърде абстракционистично описание не може да отчете вътрешната диференциация в рамките на отделната подкатегория.

1.4. В светлината на новите разсъждения върху категорията падеж като приоритетно пространствена величина бихме могли да я определим за семантично-граматична категория, изразяваща отношенията на предметите в пространството чрез директни физически или метафорични взаимовръзки, с помощта на няколко вида лингвистични средства: 1) флективни морфеме (или подобни постпозитивни елементи в аглутинативните езици) (морфологични средства); 2) служебни думи (предлози, следлози, дори съюзи) (синтактични средства); 3) лексикални средства (в някои далекоизточни езици – японски, китайски); 4) словоред (позиционни средства) – в кавказките езици. Според новата когнитивистична концепция падежът е „безсмъртно“ езиково явление и няма да отмре дори след изчезването на всички флективни окончания. За компенсация се разраства делът на предлозите или на спомагателните думи, които умножават своите функции.

2. Опит за пространствена интерпретация в защита на таксономичния характер на падежността

2.1. Наблюденията ни показват, че падежната парадигма в славянските езици (в частност в полския език) може да бъде консолидирана на базата на един универсален принцип – *пространствената*

*макросемантема*². Цялата съвкупност от отношения между предметите, обхванати от съответните казуални подкатегории (така наричаме утвърдените в традиционната граматика падежи), е сводима до пространствения прототип и представлява множество от деривати. Преносните падежни употреби са метафора на пространствени корелации и в една или друга степен гравитират към своя пространствен първоизточник.

Изтъкнатата в предходното изложение необходимост от хипотетично реструктуриране на падежната система черпи основания именно от пространствения субстрат. Пространствената макротаксономия, да я наречем *полиспектрален спатиатив*³, отваря разгърнатата парадигма от падежни подкатегории (алтернанти), които в резултат на семантично прегрупиране придобиват нова „самоличност“: усилената интеракция на тъждествени или сходни функции на традиционно различни падежи ги пренасочва за обединяване в една съвместна падежна подкатегория, а специфичните и представителните за дадения падеж функции (ако са достатъчно релефни) остават като негов диференциален признак, достатъчен както за самоидентификацията на падежа, така и за по-точното му название. Въпреки наглед утежняващата ситуация поради „претоварването“ на парадигмата: множество предлози, оформили симптоматиката на различни падежи, но свързани с еднакви или подобни функции, ще попаднат или в една пространствена подкатегория, или в различни, но близки, „подведени под общия пространствен знаменател“, субкатегории – това безспорно е надежден начин за избистряне на казуалната мотивация. Въпроси от рода на: защо и предлог *do*, и предлог *na* означават движение, но се употребяват с различен падеж (*dopełniacz; biernik*), просто ще отпаднат. Препозиционалната омонимия също би намерила задоволително обяснение.

2.2. В основата на объркването лежи несполуката в падежните названия.

² Наше терминологично предложение за прототипна и кооперираща макрокатегория, която „оглавява“ и управлява поредица от субординирани категории (семантични апроксимати).

³ Терминът е наше предложение по модела на използвания от З. Кемпф терминологичен апарат, изцяло основан на латинската падежна терминология, изразяваща *de facto* пространствени отношения. Именно поради това тя е особено подходяща за когнитивистиката, която все още няма доизработен, прецизиран и утвърден терминологичен инструментариум.

– Името на падежа в много случаи не указва семантичната доминанта (квалификанта), а изтъква негова несъществена или обща с други падежи характеристика, което води до контаминация с тях, до вътрешна „деидентификация“ и до препокриване на функции – част от семантико-синтактичния регистър на различни според класическата версия падежи.

– Твърде често името на падежа е резултат от смесването на различни критерии – семантични, морфосинтактични, синтактични и прагматични: *mianownik* (M) именителен падеж – ‘наименуващ’ (семантичен критерий), *dopełniacz* (D) родителен падеж – ‘допълващ’ (синтактичен критерий), *celownik* (C) дателен падеж – ‘цел’ (семантичен критерий) *biernik* (B) винителен падеж – ‘пасив’ (семантико-синтактичен критерий), *narzędnik* (N) творителен падеж – ‘средство за работа’ (семантичен критерий), *miejscownik* (W) местен падеж – ‘място’ (семантичен критерий), *wołacz* (W) звателен падеж – ‘повикващ’ (‘зов, апел’) (синтактично-прагматичен критерий).

3. Пространствено-семантична класификация на падежите

Водещата пространствено-семантична субкатегория като родово понятие е подчертана. С нормален шрифт са оформени нейните подкатегории като видови понятия, а непосредствено след примерите, илюстриращи преразпределението, се посочва в скоби вторично-комплементарният семантичен признак (ако има такъв), както и традиционният падежен маркер.

За пространствена макросемантема (полиспектрален спатиатив) като глобална единица приемаме актива в качеството му на координатор на падежните връзки в изречението – той ги детерминира и разпределя. Близкото съседство на латинските термини като най-адекватни за предложения когнитивен ракурс на изследването с традиционните полски названия на падежите се налага от съображения за улесняване на идентификацията на семантичните роли, разпознаваемите чрез познатите имена на падежите. Идеята е, че много от популярните падежни употреби могат да бъдат обединени на базата на общата си функция (независимо от различните ѝ начини на изразяване) от една надредна (водеща) категория, която отразява (имплицира) тази общност. Главният актант в изречението невинаги е явен, но това не отменя доминантната му в семантично отношение позиция. По-нататък в изложението представяме доминантните субкатегории (открити с болд), а в тяхната зона непосредствено се изреждат (с нормален шрифт) – подчинените им семантични разновидности:

1. **Актив** – функция на главен актант в изречението

człowiek zawsze narzeka (M)

on jest jego ojcem (формален N)

on jako nauczyciel pracuje w szkole podstawowej (+ есив) (M)

on pracuje nauczycielem (стпол.) (+ есив) (N)

pachnie sianem; trzęsie mną (ергативен N)

krwą mu nabiegły źrenice (ергативно-деятелен N)

dolega mi żołądek; spało mu się dobrze (ергативен C)

boli mnie (ергативен B)

dużo wody zalało wieś; brakuje mąki; trupów tu jak maku (ергативен D)

2. **Есив** – функция на идентичност

na imię ma Jan (B)

3. **Алатив** – функция на приближаване към десигната

jadę do miasta (D); *idę do szkoły* (D); *droga wiodła ku wiosce* (C)

idę na akademię, pocztę, uniwersytet, dworzec, lotnisko (B)

naraża się na niebezpieczeństwo, na przykrość (B)

cieszę się na jego przyjście (B) (+ експресив)

wierzę w sprawiedliwość (B), *tam zaufanie do przyjaciela* (D), *ufam rodzicom* (C), *ulec pokusie, požądaniu* (C) – (+ апрециатив – оценка).

3.1. Консекутив – конфигурацията е алативна, но тук и обектът се движи

iść po śladach (Ms); *dżума за nimi w ślad biegła* (N)

tęsknie po tobie (Ms) (+ експресив)

wytawiam słowa za nauczycielką (N); *maluje pod Wrubla* (B) (+ имитатив)

postąpił według, wedle, podług przepisów, wzoru (D) (+ имитатив, репетитив, респектив – съответственост)

ze względu na zdrowie przestał palić (B) (+ резултатив)

3.2. Финалис (цел), дестинатив (предназначение)

dążyć do celu (D)

szczotka do włosów, pasta do zębów (D) (+ предназначение)

dałem to dla brata (D); *to dla zabawy* (D)

idę po chleb; dzwonię po lekarza (B)

starać się, dbać, troszczyć się, upominać się, sprzeczać się, bać się o coś (B)

umrzeć, walczyć za ojczyznę (B)

martwić się, trapić się, trwożyć się o (B) (+ емотив, експресив)

opiekować się kim (N) (+ хуманитатив – емпатия, грижа за някого)

materiał na ubranie, udała się do Kościoła na modlitwę, biorę to na pamiątkę (B)

na dobre i na złe czasy, na zdrowie (B) (+ апрециатив)
dałem, przekazałem, doręczyłem, wręczyłem, powierzyłem to bratu, nauczycielowi (C) (+ датив)

poświęcam to rodzicom (C) (+ хонорификатив, естиматив – проява на уважение, почит към някого)

pomnik ku czci bohaterów (C)

3.3. Каузалис⁴ (причинност)

cieszę się temu (C)

umrzeć na gruźlicę, na jego rozkaz, na czyjaś prośbę (B)

opowiadać, mówić, pisać, dyskutować, informować, myśleć o czymś (Ms) (+ вербален апроксиматив – отношение на приближаване към нещо с помощта на езика, словото)

opowiedział mi o swoich kłopotach (Ms) (информатив, конфесив – изповедност)

lekarstwo na ból głowy, grype, kaszel (B), *lekarstwo przeciw bólowi, stresowi, grypie* (C) (+ контрапност – атакуваща апроксимация)

4. Аблатив – движение навън от обекта, отдалечаване, отблъскване от него

wracam ze szkoły, z biblioteki; zjechał z drogi (D)

cieszę się z prezentu, ze spotkania (D) (+ експресив – позитивна дистанция: отнасям приятното усещане, хубавия спомен, „отдалечавам се“ удовлетворен)

przebywał z dala od domu, odbył od brzegu; odszedł od okna; stronił od ludzi (D)

proszki od bólu głowy, okulary od słońca, płaszc od deszczu (D) (конфронтатив – отнемане на болката, избягване на слънцето, на дъжда)

specjalista od spraw morskich (D) (+ апрециатив)

nawymyślać od łobuzów, darmozjazdów, próżniaków (D) (+ апрециатив)

narzeka na niewygodę (B) (вербална дистанция)

ukrywa się przed nim; wstydzi się przed ludźmi (N)

wskutek (na skutek) przemarznięcia ciężko zachorował (D) (+ резултатив)

szastać, szafować pieniędzmi (N); *trwonić pieniądze, zdrowie, siły, czas* (B) (+ дисперсив – отношения, свързани с разпиляване, хаотично и безполезно движение в пространството)

⁴ Поради известни различия в метафоричната концептуализация на пространствените отношения при каузалис, финалис, дестинатив, компаратив, квантификатив и квалификатив всяка от тези субкатегории попада в повече от една макрокатегория (родова падежна структура).

4.1. Каузалис

umrzeć od (z) głodu; drzeć ze (od) strachu (D)

twarz rozpalona od gorączki; głowa boli od hałasu (D)

uciekać od wroga (D)

5. Аблатив-алатив

od słowa do słowa, od stóp do głowy, od początku do końca (D)

5.1. Комплетив – допълващо, комплементарно отношение

oprócz niego byli tam i inni w pokoju oprócz mebli pełno było walizek (D)

prócz tego pokoju był jeszcze jeden mniejszy (D)

6. Елатив – движение от вътрешността на обекта

ptak wymknął się z potrzasku (D)

6.1. Каузалис

zamordował ją z zazdrości (D)

6.2. Генитив

córka pisarza, syn dziennikarki (D)

6.3. Провененциал (произход)

pochodzi z księżęcego rodu (D)

rzeźba w marmurze (Ms)

budować w kamieniu (Ms)

pieniądze w złocie (Ms)

lekarstwo w proszku, w płynie (Ms)

6.4. Посесив

samochód ojca, uroda dziewczyny (D)

nie tam czasu, nie mam pieniędzy, długopisu, nie posiadam auta (D) (+ негация)

6.5. Дестинатив

dziurka od klucza (D)

6.6. Партитив

dach gmachu, nóżka lalki (D); drzwi od szafy (D) (+ атрибутив)

pięć ołówków, dużo pracy, trochę mąki, butelka wina (D) (+ квантификатив)

mężczyzna orłego nosa (D), o orlim nosie (Ms), z orlim nosem (N) (+ квалификатив)

7. Антелатив – движение пред обекта

samochód zajechał przed dom

wyżalił się przed matką (N), matce (C) (+ апрециатив)

wahał się przed podjęciem decyzji; przed miłość przedkładał wolność; nie mógł obronić się przed miłością, nudą, zmęczeniem, pokusą,

pragnieniem; ukorzył się przed dziesięcioma milionami (N) (+ априциатив)

zdożył pierwszą nagrodę przed czołowymi zawodnikami (+ априциатив)

7.1. Каузалис

trząść się przed zimą (N)

uciekać przed wrogiem, drżeć przed strachem (N)

8. Антеесив – фронтално местоположение пред обекта

stanął przed drzwiami; przed domem był skwere; przede mną stał tłum ludzi (N)

9. Илатив – движение, насочване към вътрешността на обекта

kamień spadł w wodę (B)

wpadł w dobry humor; zapadł w sen (B)

włączył się w odbudowę kraju (B)

inwestował w budowę domu (B)

wpędził go w rozpacz (B) (+ априциатив)

połamać coś w kawalki, dom rozpadł się w gruzy (B) (+ резултатив)

śmiali się w głos; puścili się w cwał; wycieli w pień; ułożył kwiaty w bukiet; szmer przeszedł w hałas; zamieniła się, przemieniła się, pszekształciła się, przeistoczyła się, wcieliła się, przeobraziła się w żabę; miasto zamieniło się w ruinę; podejrzenie zamieniło się w pewność (B) (+ трансформатив, мутатив – пространствени отношения на преход от едно състояние в друго)

podobny kubek w kubek do ojca (B) (+ компаратив)

chodзил за kimś krok w krok (B) (+ имитатив, итератив)

dał to w dowód pamięci (B) (+ финалис)

zjedli obiad w pięcioro (B) (+ квантификатив)

10. Инесив – местонахождение във вътрешността на обекта

mieszka w stolicy; został w mieszkaniu; siedzi w fotelu; mleko w szklance (Ms)

ma to w wyobraźni; zachował ją w pamięci; dziewczyna w rumieńcach; był w głębokiej rozpaczy (Ms)

pławić się w szczęściu, rozkoszy; kochać się w kim (Ms)

był w złym humorze; bredził w gorączce; wytrwał w miłości (Ms)

apteczka wyposażona w podstawowe leki (B)

otrzymał to w darze, w posagu (Ms) (+ трансформатив)

serce przepelnione goryczą (N) (+ резултатив)

powieść w dwóch tomach (Ms) (+ квантификатив)

suknia w białym kolorze (Ms); materiał w kratkę, w kwiatki (B)

10.1. Финалис

przyszedł w poszukiwaniu jedzenia (+ каузалис)

10.2. Каузалис

rzucili się na nich w przystępie szału (Ms)

człowiek dobrego serca, wielkiej mądrości (D) (+ квалификатив)

11. **Сублатив** – движение под обекта

iść pod prąd; wpaść pod samochód; schronić się pod drzewo (B)

oddać projekt pod dyskusję; pod głosowanie; wziąć coś pod rozwagę (B) (+ апрециатив)

tańczył pod melodię walca; dobrała torebkę pod kolor sukienki (B)

(+ имитатив, репетитив, респектив – съответственост)

11.1. Каузалис

dzwi ustąpiły pod naciskiem ręki; aresztowano go pod zarzutem kradzieży; uginał się pod ciężarem; działać pod wpływem chwili (N)

12. **Субесив** – местоположение под обекта

leżeć pod kołdrą; nosił pod marynarką ciepły sweter, Pod książką znalazłem zeszyt (N)

pod prężeniem, pod naciskiem, pod okupacją, pod jarzmem, pod kierunkiem, pod dowództwem, pod kontrolą, pod znakiem słońca, pod szczęśliwą gwiazdą (N)

być pod wrażeniem, urokiem; być pod kreską to źle (N) (+ апрециатив)

13. **Постлатив** – движение зад обекта (ретрогресивна връзка)

wyszedł za bramę; wywędrował za morze, wyrzucił go za drzwi; słońce zaszło za las (B)

opowiadać się za tezą (N) (+ персуазив – убеждение)

13.1. Каузалис

cierpieć za winy, za grzechy (B)

14. **Постесив** – местоположение зад обекта

za oknem padał deszcz; stanął za drzewem; człowiek za burtą; dziecko schowało się za matką (N)

14.1. Каузалис

za twoim rozkazem, za jego początkiem (N)

15. **Интерлатив** – движение между обектите

pójść między ludzi (B)

włożyć zakładki między kartki książki (B)

weszli między rozbawiony tłum (B)

obracał się wśród ludzi (B)

podzielili majątek między synów; lek rozprowadzono między szpitale (B) (+ дистрибутив)

kolor między żółtym a brązem (N) (+ транзитив – преходност)

15.1. Компаратив (сравняване между обекти)
dziecko wyższe od rodziców (D); *ojciec jest wyższy niż syn* (M)
woli herbatę od kawy (D); *woli sok niż alkohol* (M)
jest zimniejszy nad głazy (B)
jest to najpiękniejszy zamek między zabytkami (N)
ceniał miłość ponad wszystko (B) (+ апрециатив)

16. **Интересив** – местоположение между обектите
stół stał między oknem a szafą, między niebem a ziemią (N)
dom stał wśród sosen (D)

między małżeństwem doszło do sprzeczki (N)

16.1. Компаратив

nic miłszego nad muzykę (B) (+ апрециатив)

nie miał przyjaciela nad Piotra (B) (+ апрециатив)

17. **Циркулатив** – движение в кръг около обекта

komentarze kręca się dookoła (około, wokół) wczorajszego zajścia
(D)

18. **Циркумесив** – местонахождение в кръговото пространство около обекта

dookoła (około, wokół) zamku były mury obronne; dookoła jeziora rosły lasy (D)

19. **Претеритив** – преминаване покрай нещо и отминаването му

przejsć koło (obok) domu (D)

puścić mimo uszu (D)

20. **Супралатив** – движение над обекта (обектите)

burza idzie nad miasto (B); *samolot leciał nad miastem; pochylił się nad wodą* (N)

dyskutowali nad projektem; zastanawiał się nad wszystkim (N)

kocham go nad życie (B) (+ апрециатив)

praca nad siłą (B) (+ апрециатив)

panować nad ludem (N) (+ доминалис)

frunąc ponad chmury, ponad skały (B)

pracuje ponad miarę (B) (+ квантификатив)

wybił się ponad przeciętność (B) (+ квалификатив)

rządzić, władać, dowodzić, kierować, administrować, zawiadywać, zawładnąć kim (N) (+ доминалис – отношение на управляване, завладяване, превъзходство)

21. **Супересив** – местонахождение над обекта

lampa wisi nad stołem (N)

małdry ponad wiek (B) (+ констатив, апрециатив)

ponad wszelką wątpliwość (B) (+ персуазив)

człowiek wysokiego wzrostu (D) (+ квалификатив, компаратив)

22. **Адесив** – местоположение в непосредствена близост до обекта

siedzi przy biurku; stoi przy oknie; przy domu był ogródek (Ms)

kwitnę przy tobie; marnuję się przy tobie (Ms) (+ апрециатив)

siedzi obok żony; położył łyżkę obok talerza; lampa stała obok fotela

(D)

koło domu rośla brzoza; siadź koło mnie (D)

mieszkał nad rzeką; osiedle nad jeziorem (N)

bitwa pod Warszawą (N)

apteka pod łabędziem, kawiarnia pod baranami (N) (+ атрибутив)

wpuszczano do środka za okazaniem legitymacji (N) (+ кондиционал – условие)

22.1. Квантификатив

zjechało koło stu gości, Miała koło trzydziestki, Studnia miała koło dwudziestu metrów (D) (+ апроксиматив)

tam z kilo masła, z godzinę czasu (B) (+ апроксиматив)

23. **Социатив** – отношение на придружаване, съпътстване

schab z sałatką, człowiek z autem (N)

za pomocą narzędzi można wszystko zrobić (N)

patrzyli z zachwytem na piękną dziewczynę (N) (+ модалис – начин)

kapelusz z piórkiem, bluzka z wtażką, sukenka z koronkami; panienka z kolczykami (N) (+ атрибутив)

chłopiec imieniem Janek (= ‘z imieniem’) (N) (+ атрибутив)

uczony światowej sławy (D) (+ атрибутив, квалификатив)

bogaty w pomysły (B)

dzięki pomocy syna (C) (+ медиатив – посредничество)

dzięki dobrej opiece szybko wyzdrowiał (C) (+ резултатив)

chęłpić się swymi dziećmi, zdolnościami, bogactwem (+ експресив, + апрециатив)

23.1. Комитатив – отношение на придружаване (за лица)

ojciec z matką; Kasia z rodziną (N)

23.2. Инструментал

kosi sierpem; pisze piórem (N); *uzbrojony w miecz* (B)

zrobił to przez syna (B) (+ медиатив – посредничество)

ciekawscy obstąpili ich kołem (N) (+ модалис, начин)

po polsku, po francusku, po węgiersku (C) (+ модалис, начин)

23.3. Каузалис

zginęły są mieczem; są drżeli bojaźnią (стпол.) (N)

cieszyć się życiem, ładną pogodą (N) (+ експресив)

oszczędnością i pracą ludzie się bogacą (N)

24. **Абесив** – липса на дадения предмет като евентуално допълнение към обекта (функция, противоположна на отношението социатив – атрибутив)

człowiek bez głowy, bez serca, las bez grzybów, suknia bez rękawów (D)

25. **Суперфициалис** – местонахождение върху обекта

na głowie miała beret; dom stoi na pagórku; gość siedzi na tapczanie; fotel na kółkach, ciasto na drożdżach (Ms)

gra na gitarze, na skrzypcach, na fortepianie (Ms) (възприема се статично като ограничена повърхност за свирене)

śnieg leżał miejscami (N) (+ дистрибутив)

polega na jego obietnicy (Ms)

26. **Пролатив** – движение по повърхността на обекта

biegać po lesie (Ms), *biegnie ulicą* (N).

27. **Трансгресив** – движение, проникване през обекта

pocisk przeszedł przez ścianę; szedł przez most, przez plac; przechodził przez błoto; przelazil przez płot; mówił przez sen; droga przez mękę (B)

28. **Репартитив** – действие, което се извършва по протежение на някаква линия, но се разделя на отделни етапи (фазово-разпределителна функция).

skakać po kamkach; chodzić po lokalach; bić po twarzy; mieć plamy po ciel; ma pieniądze po ludziach (= porozpożyczał im) (Ms).

Предложената класификация няма претенции за изчерпателност и всеобхватност. Тя тепърва ще се допълва и прецизира, но по-важното е да предложи идеите и да очертае посоката на по-нататъшните проучвания.

Въз основа на направения преглед на проблематиката предлагаме следните обобщения:

1. Многобройните парадигмени синкретизми, пропозиционалната омонимия, семантичното сходство на различни предлози (представляващи от гледна точка на традиционната граматика различни падежи), както и тенденцията към ограничаване на флективността в полза на предложните синтактични конструкции ни дават основание да обявим пространствеността за семантичен прототип (инвариант) на категорията падеж, за която предпочитаме названието *статус*. Пространствените параметри са нейна репрезанта, а пространствените методи са: матафора, метонимия и аналогия.

2. Пространствената управляваща семантика е осевият център, около който се консолидират падежните употреби (субкатегории). Тя мотивира убедително спорното на пръв поглед родство както между падежите, така и между значенията в рамките на отделния падеж.

3. Нуждата от падежна редистрибуция е очевидна. На пръв поглед може да изглежда, че регрупирането е излишно, но листингът на падежните значения доказва обратното. Пространствено-семантичните вектори в случаи като *lekarstwo*, *zapominać* позволяват да се види, от една страна, общото, а от друга – да изпъкне разликата в семантичните нюанси.

4. Връщането към латинските названия при новата класификация не е анахронизъм, нито проява на консервативност или ретроносталгия, а опит за семантично прецизиране на падежните функции. Класическите термини са много удобни за извличане на спецификата на тези функции.

5. Трудността при изучаването на падежите идва от смесването на критериите за класификация (и категоризация): семантични с морфологични, при отявленото превъзходство на морфологичните, което води до пълно объркване. Така фрази с еднакви семантични функции попадат в различни падежи и обратно – фрази с различни семантични функции се озовават в един падеж.

6. Предлог и падежно окончание са в комплементарни отношения. Предлогът не означава безпадежност, а падежното окончание не означава безпредложност. Разликата е само в акцентите.

7. Статутът на падежността трябва да бъде преосмислен и променен от флективна в когнитивна (и конститутивна) категория. Това е от изключително значение за семантико-синтактичните връзки в изречението, чиято дифузност и аморфност не свидетелства за хаос и помътняване на картината, а за размиване на изкуствено прокараваните граници и за естествената динамика на езиковите процеси.

8. Падежната интерференция не води до „обезличаване“ (деидентифициране) на падежа, а до неговата спецификация, до излъчване на уникалното, тъй като се създава възможност то да се открие.

9. Изследваният материал от полския език показва, че е твърде вероятно арматурата на пространствената панорама да се открие като падежна универсалия.

10. Категорията падеж трябва да бъде обект и приоритет преди всичко на когнитивната лингвистика.

11. Когнитивният подход към падежността е консенсусен (неантагонистичен), защото отразява естественото състояние на психолонгвистичното устройство на индивида.

ЛИТЕРАТУРА

- Бернарди 1805:** Bernhardi, A. F. *Anfangsgrunde der Sprachwissenschaft*, Berlin, 1805.
- Йелмслев 1935, 1937:** Hjelmslev, L. *La catégorie des cas*. Aarhus: Acta Jutlandica, 1935, t. I – VII, 1; 1937, t. II – IX, 2.
- Калиш, Кубински 1998:** Kalisz, R., W. Kubiński. Przyimki, przypadki, domeny. // *Językoznawstwo kognitywne. Wybór tekstów*. Kubiński, W., R. Kalisz, E. Modzejewska (red.). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1998, 189 – 199.
- Кемпф 1978:** Kempf, Zd. *Próba teorii przypadku cz. I*. Opole: Polskie Towarzystwo Naukowe, 1978.
- Кемпф 2007:** Kempf, Zd. *Próba teorii przypadku cz. II*. Opole: WUO, 2007.
- Лангакър 1987:** Langacker, R. *Foundation of cognitive grammar. I Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Норийн 1903 – 1925:** Noreen, A. *Vårt språk*. t. I–VII, Lund, 1903 – 1925.
- Филмор 1977:** Fillmore, Ch. The Case for Case Reopened. [W:] P. Cok, J. Sadock (red.) *Syntax and Semantics. Tom 8. Grammatical Relations*. New York: Academic Press, 1977, 59 – 81.
- Якобсон 1936:** Jakobson, R. *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre: Gesamtbedeutung der Russischen Kasus*. Reprinted in Selected Writing II. (1971) The Hague: Mouton.